

ODJECI SKOPASA I LIZIPA NA SKULPTURAMA HERAKLA IZ DALMACIJE

NENAD CAMBI
Filozofsk fakultet u Zadru

UDK: 73.032(497.18)
Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 1983-10-7

U Dalmaciji se sačuvao razmjerno veliki broj raznih prikaza Herakla. Među tim skulpturama ističu se dvije koje, po mišljenju autora, vuku svoje ikonografsko i stilističko porijeklo od nekih originala velikih majstora IV st. prije n.e.

Prva skulptura koju autor obrađuje je glava, šaka s toljagom, te fragment leđa statue Herakla koja se čuva u Franjevačkoj zbirci u Sinju. Ta je statua otkrivena još 1860. godine u selu Citluk (antički Aequum). Glava je više puta objavljena, ali je njeno vrednovanje različito i najčešće potpuno pogrešno. Autor, stoga, određuje kojem stilističkom pravcu djelo pripada, te ukazuje na grupu kopija kojima je srodna. Na temelju toga on smatra da je ekvumski Heraklo s obzirom na snažan, gotovo teatralan način izražavanja osjećaja (tuga i tjeskoba) nastao na temelju jedne helenističke elaboracije Skopasova originala iz IV st. prije n.e. Na temelju sačuvanih fragmenata statue autor pokušava dati njenu kompletnu rekonstrukciju. Tako on utvrđuje da je ona morala imati noge u kontrastu (težina tijela na desnoj nozi, a lijeva u pokretu), u desnoj ruci toljagu spuštenu niz desnu nogu, u lijevoj svinutoj u laktu kožu nemejskog lava, tijelo lagano spiralno savijeno, a glavu neznatno nakrivljenu na lijevo rame. Na koncu autor iznosi mišljenje da je statua morala biti rimska kopija iz konca I ili početka II st.n.e. Nadalje autor pretpostavlja da je statua najtočniji rimska kopija Skopasova Herakla izrađenog za grčki grad Sikion koju navodi grčki putopisac Pausanija.

Druga statua, na koju se autor osvrće, je fragment kipa u Arheološkom muzeju u Splitu, pronađen u Saloni. Iako je statua dosta oštećena ipak se ona može pouzdano rekonstruirati i tako je neprijeporno atribuirati tipu Umornog Herakla koji je izradio Lizip također za Sikion. To je snažni lik s jako raširenim nogama, desnom rukom položenom na leđa, lijevom pruženom niz tijelo uz toljagu na koju se ispod pazuha oslanja čitava težina tijela heroja. Lik prikazuje skršenog Herakla nakon njegovog najtežeg djela: donošenje jabuka Hesperida. Na temelju kategorizacije kopija ovog tipa statua C. Vermulea naš lik spada u podgrupu maloazijskih skulptura koje su služile za ukrašavanje arhitektonskih cjelina.

U Dalmaciji se sačuvao razmjerno veliki broj prikaza Herakla, jer je kult tog grčkog diviniziranog heroja bio vrlo raširen u svim društvenim slojevima te regije. Svi ti likovi, naravno, imaju svoje daleke uzore u skulpturi klasičnog perioda, ali je njihova izrada često vrlo loša a ikonografija konfuzna budući da su djelo domaćih naivnih umjetnika, tako da je ponekad vrlo teško utvrditi porijeklo modela. Ima, međutim, nekoliko skulptura koje su očito nastale u boljim radionicama i koje, iako nisu puke kopije, ipak imaju nesumnjivo ishodište u poznatim originalima iz IV. st. prije n. e. U ovom radu pokušat ću analizirati upravo takve dvije skulpture koje su nastale na temelju predložaka velikih grčkih majstora kasnog klasičnog doba. Identificiranju i orbadi takvih umjetnina nije se do sada pridavala značajnija pažnja u našoj arheološkoj literaturi, pa je ovo jedan od rijetkih poku-

šaja takve vrste.¹ Smatram da problemi prenošenja i prihvaćanja »klasičnog« u ovim našim geografskim prostorima zaslužuju daleko veću pažnju, jer omogućuju praćenje odraza velike umjetnosti u jednoj maloj i provincijalnoj sredini. S druge strane novi primjerci takvih replika, kolikogod to izgledalo čudno, ipak unose više svjetla i u sama djela velikih majstora, pa su tako od važnosti i za opću klasičnu arheologiju.

U arheološkoj zbirci Franjevačkog samostana u Sinju čuva se jedna, na žalost, djelomično oštećena muška glava velikih dimenzija. Ta je glava pronađena na jugozapadnoj strani foruma antičkog Ekvuma (Aequum) još daleke 1860. godine.² Njeno je otkriće potaklo istraživanja u tom gradu, formiranje zbirke i daljnje prikupljanje spomenika. O toj se glavi, doduše, pisalo u više navrata, ali smatram da ona usprkos svemu još uvijek nije temeljitije obrađena, a još manje da je utvrđeno njeno značenje i karakter.³ Glava od tjemena do vrha brade je visoka 0,335 m, široka u visini jagodičnih kostiju 0,15 m. Nema sumnje da je glava pripadala jednoj čitavoj statui, od koje se još sačuvala šaka koja drži toljagu (duž. 0,35 m), fragment leđa (duž. 0,47 m), te dva članka srednjeg prsta lijeve ruke (duž. 10 cm). Glava je izrađena od bijelog mramora s modrim venama i vrlo je dobro očuvana, osim što je ispao jedan usječaj lica koji se nalazi između lijevog oka i desnog uha. Navedeno oštećenje kvari pogled pravo od sprijeda.

Glava prikazuje mladog muškarca finog ovala lica s lagano otvorenim ustima, tužnog pogleda. U kovrčavoj kosi nalazi se tanka vrpca. Čvornata toljaga koja se nalazi u desnoj ruci bez sumnje pokazuje da je kip prikazivao Herakla, a što su, sasvim prirodno, uočili svi istraživači koji su se pozabavili tom skulpturom.⁴

Već od trenutka otkrivanja glava je različito vrednovana u pogledu njene umjetničke kvalitete. Mišljenja su se uglavnom kretala od euforičnih pohvala ljepoti do sasvim suprotnih ocjena da je opći dojam samo grubost i ništa drugo.⁵ Taj drugi sud mogao je iznijeti samo jedan predstavnik stare škole koja je bila proširena u prošlom stoljeću i koja je posebno cijenila samo tzv. zlatno doba grčke umjetnosti (V. st. prije n. e.), a ta je, međutim, imala svojih pristalica još i u prvim desetljećima ovog stoljeća.⁶ Među njima je bilo i dosta uvažених istraživača, kakav je, uostalom, bio i H. Bulle koji je izrekao tako negativan sud o ekvumskoj glavi.

¹ Jedan od rijetkih pokušaja takve vrste je onaj M. Abramića, »Antike Kopien griechischer Skulpturen in Dalmatien«, *Festschrift für Rudolf Egger*, Band I, Klagenfurt 1952, str. 303 i d.

² F. Bulić, »Scavi a Citluk di Sinj (Colonia Claudia Aequum o Aequitas)«, *Bull. dalm.*, 1885, str. 7.

³ O. Hirschfeld-R. von Schneider, Bericht über eine Reise in Dalmatien«, *Arch. epigr. Mitt.*, IX, 1885, str. 55 i d., Tab. I; H. Bulle, *Der schöne Mensch im Altertume*, München 1912, str. 486, sl. 147; A. Mišura, *Colonia Claudia Aequum Claudium*, Fribourg 1920, Tab. 6 i 7; M. Abramić, *o.c.*, str. 306 i d., Tab. II, sl. 1; M. Gorenc, *Antička skulptura u Hrvatskoj*, Zagreb 1952, str. XX, sl. 34-35. Slika se pojavljivala u još nekim prigodnim publikacijama, katalozima izložaba i sl.

⁴ Atribuciju je utvrdio R. von Schneider, *o.c.*, str. 55 i d.

⁵ Usp. H. Bulle, *o.c.*, str. 486. On kaže doslovno: »Gesamteindruck des Kopfes sei Brutalität und nichts weiter«.

⁶ O toj školi usp. R. Biachi Bandinelli, *Introduzione all' archeologia*, Roma-Bari 1976, str. 29 i d.

Heraklo iz Ekvuma očito nije idealan, smiren, uzvišen i dostojanstven muškarac, sličan bogovima, kakvim su ga prikazivali majstori V. st. pr. n. e. Naprotiv, to je čovjek s unutarnjom tenzijom koju odaje suspregnuti, ali ipak izražajni pokret muskulature lica koji ima akcent u lagano rastvorenim ustima. Namreškano čelo, lagano skupljene obrve i osobito oči odaju izraz tuge i tjeskobe. Takav izraz lica karakterističan je za skulpturu kasnoklasičnog doba, tj. vremena negdje oko sredine IV. st. prije n. e. Protagonisti toga stila su bili Lizip i osobito Skopas. Potreba da se na prikazivanim likovima izrazi emocionalno stanje pojavila se već koncem V. st. prije n. e., što vrlo jasno proizlazi iz Sokratovih dijaloga sa slikarom Parazijom i kiparom Klitonom koje prenosi Ksenofont.⁷ Potpunija realizacija čuvstava prikazivanih osoba ostvarena je, međutim, tek nekoliko desetljeća poslije. Skopsov *potos* je bez sumnje najbolji primjer takvih napora. »Brutalität« na licu Herakla, o kojem govori Bulle, dakle, upravo ta je nova tendencija u razvoju grčke umjetnosti koja se pojavljuje kao reakcija na idealnu ljepotu i ničim pomućenu ozbiljnost muškarca (schöne Mensch«), tzv. zlatnog perioda grčke umjetnosti. Ekvumski Heraklo iskazuje, usprkos svojoj mladosti i snazi, na početku svog mukotrpnog ali herojskog života, da osjeća koliko će pretrpjeti i da ne očekuje ništa dobra u budućnosti. Heraklo je, dakle, snažan i moćan, ali čovjek koji pati i strepi, u čemu se bitno razlikuje od prethodnih smirenih i idealnih izraza lica tog junaka kakvi se pojavljuju na primjer na metopama Zeusovog hrama u Olimpiji,⁸ na Polikletovom kipu (s glavom koja je identična onoj Dorifora)⁹ ili pak na statui koja se često pripisuje Mironu.¹⁰

U stilskom pogledu ekvumski Heraklo je dosta blizak glavama iste mitološke osobe koje su sačuvane u većem broju rimskih kopija kao što su one iz Lansdowne,¹¹ Townly,¹² Hope¹³ ili Jandolo kolekcije,¹⁴ nekoliko glava iz raznih rimskih muzeja,¹⁵ game u British muzeju itd.¹⁶

⁷ Ksenofont, *Memorabilia*, III, 10, 1-5, odnosno III, 10, 6-8, Usp. E. Grassi, *Teorija o lepom u antici*, Beograd 1974, str. 204 i d.

⁸ Usp. sjajne slike M. Hirmera u: R. Lullies, *Griechische Plastik von dem Anfängen bis zum Ausgang des Hellenismus*, München 1974, sl. 105-6.

⁹ P. Zanker, *Klasizističke Statuen*, Mainz 1974, str. 17 i d., Tab. XVI, 4-6; XVII, 1-6.

¹⁰ G. Lippold, *Handbuch der Archäologie*, V, *Die griechische Plastik*, München 1950, str. 139, Tab. 49.2.

¹¹ S. Howard, *The Lansdowne Herakles*, J. P. Getty Museum rev. ed., 1978, str. 6 i d., sl. 1 i dalje.

¹² S. Howard, *o.c.*, str. 22 i d., al. 46-47. Radi se o hermi iz Genzana koja se sad nalazi u British Museumu.

¹³ S. Howard, *o.c.*, str. 29, sl. 48-49; 86-88.

¹⁴ S. Howard, *o.c.*, str. 26, sl. 52-53.

¹⁵ S. Howard, *o.c.*, sl. 50 III,2 (Corsini glava); G. Lippold, *Die Skulpturen des Vatikanischen Museums*, Berlin 1956. Tab. 224, br. 64 (glava u Galeria Geografica); D. Mustili, *Il Museo Mussolini*, Roma 1939, Tab. 55 (glava u Palazzo Conservatori).

¹⁶ Što se tiče pregleda statua, glava, herma itd. koje su srodne našoj usp. popise kod A. Preyss, *Brunn-Bruckmann, Denkmäler griechischer und römischer Skulptur*, München od 1888, Tab. 69 i d., str. 5, 1925, zatim P. E. Arias, *Skopas*, Rim 1952, str. 104 i d., A. Linfert, *Von Polyklet zu Lysipp*, Giessen 1966, str. 39, 72; A. F. Stewart, *Skopas of Paros*, Park Ridge, N. J. 1977, str. 91, 139; zatim S. Howard, *o.c.*, str. 40, bilj. 30. Broj takvih skulptura kreće se između 20 i 30. Ne slažu se svi autori u pogledu nekih primjeraka, pa broj varira.

Sve te skulpture i glave, iako ih pojedini autori svrstavaju u razne grupe, imaju ipak sličan raspored kose, oval lica i razne druge fiziološke detalje. One također očituju snažne emocije, ali ipak u nešto manjoj mjeri nego što je to slučaj na našoj glavi. Karakteristike tih glava svi su istraživači smatrali kao odraz stila velikih majstora IV. st. prije n. e., ali su se u konkretnom atribuiranju kretali od Skopasa, Lizipa i Eufanora.¹⁷

Naš Heraklo je po nekim detaljima lica i strukturi glave te rasporedu kovrča vrlo blizak Lansdowne Heraklu, otkrivenom u Hadrijanovoj vili u Tivoliju kod Rima, koji se u zadnje vrijeme pripisuje nešto tradicionalnijem majstoru IV. st. prije n. e. Eufanoru.¹⁸ Tjeskobniji izraz lica naše glave čini mi se, međutim, da je ipak bliži Skopasovu stilu i njegovim likovima kao što su na primjer glava Herakla pronađenog u hramu Atene Aleje u Tegeji,¹⁹ ili pak izrazima lica likova, koji su sačuvani u rimskim kopijama, kao što su onaj Meleagra,²⁰ ili Menade,²¹ te nekih drugih koji se pripisuju tom majstoru.²² Ipak nešto pretjerani patos, ponešto teatralnog karaktera možda bi prije ukazivao da je u pitanju jedna helenistička razrada Skopasova djela. Sličnost tretmana oka, namreškano čela i otvorenih usta ima na primjer vatikanski Triton, koji je također helenistička razrada Skopasova originala, govoreći bi za jednu takvu soluciju i u našem slučaju.²³ Kopisti iz rimskog doba nisu, naime, uvijek modelirali samo prema originalu nego i na temelju razrada helenističkog, pa čak i rimskog doba.

Već sam naveo da je glava dio cijele statue koja je najvjerojatnije stajala u nekoj građevini na forumu Ekvuma. Na temelju visine glave, a prema proporcijama klasičnog kanona, statua je morala biti visoka oko 2,00-10 m, a ako je u pitanju bio Lizipov omjer dimenzija tada je kip bio još nešto viši 2,20-30 m. S obzirom da je Lizip bio Skopasov suvremenik, vjerojatno je bio u pitanju ovaj posljednji.

Na prvi se pogled čini da nema elemenata za rekonstrukciju položaja tijela i udova na temelju očuvanih dijelova ove statue. Ipak šaka s toljagom te razmjerno brojni analogni kipovi omogućuju prilično pouzdanu rekonstrukciju. Repertoar kipova Herakla u mirnom stavu i uspravnom položaju svode se uglavnom na dva osnovna tipa uz neke varijacije. To je uspravni lik s nogama u kontrapostu, te toljagom spuštenom niz tijelo, odnosno položenom na desno rame, a drugi Heraklo raširenih nogu, oslonjen na toljagu pod pazuhom lijeve ruke.

Na temelju položaja šaka s pruženim prstima, uključujući i palac, koji je s druge strane obujmio toljagu, evidentno je da je junak taj predmet samo podržavao, a ne i čvrsto stegao. Položaj prstiju, prema tomu, pokazuje da je toljaga mogla biti samo spuštena niz tijelo, a

¹⁷ Usp. S. Howard, o.c., str. 25 i d.

¹⁸ To pokušava i S. Howard, o.c., str. 30 i d.

¹⁹ Nije mi bila dostupna publikacija C. Dugasa i drugih autora, *Le sanctuaire d'Aléa Athéna à Tégée*, Paris 1924. Tu glavu vidi u: S. Howard, o.c., sl. 64, te druge glave: G. Lippold, *Griechische Skulptur*, Tab. 90, sl. 3,4.

²⁰ M. Bieber, *The Sculpture of Hellenistic Age*, New York rev. ed 1967, str. 25, sl. 54.

²¹ M. Bieber, o.c., str. 25, sl. 59-60.

²² Usp. na pr. lik Potosa kod P. E. Arias, o.c., str. 131, sl. 44-48.

²³ M. Bieber, o.c., str. 25, sl. 63.

s obzirom da se radi o desnoj ruci, ona je stajala uz desnu nogu i pokraj nje se dodirivala tla. Statuarne varijante kod kojih Heraklo drži kijaču na desnom ili lijevom ramenu, taj je predmet na svim meni poznatim kipovima uvijek čvrsto stegnut prstima.²⁴ Čak i u slučaju prethodne varijante, tj. kad je toljaga spuštена, ona je češće stisnuta svim prstima pri samom vrhu.²⁵ Kod problematičnog Mironovog Herakla, kojemu je toljaga također uz desnu nogu, dlan je oslonjen odozgo na sam vrh toljage dajući tako tijelu čvrsto uporište za opuštanje tijela.²⁶ Ipak primjerak statue uspravnog Herakla pokazuje identični način držanja toljage prstima, kao što je slučaj sa šakom iz Ekvuma. To je statua iz Palazzo Pitti u Firenci, što bez sumnje pokazuje da je i naš primjerak na taj način držao toljagu.²⁷

Na temelju sačuvanih statua Herakla, kao i ostataka naše, pouzdano je da je ona imala težinu tijela na desnoj nozi, lijevu malo svinutu i u pokretu (kontrapost), desnu ruku pruženu uz tijelo, samo pridržavajući toljagu, lijevu ruku svinutu u laktu preko koje je po svojoj prilici visjela koža nemejskog lava, tijelo vertikalno uz lagano podignut desni kuk, te glavu nerealno nakrivljenu na lijevo rame. To je, dakle, u osnovi jedan klasični, relativno konzervativni pokret, posuđen iz repertoara skulpture prethodnog stoljeća (V. st. prije n. e.), uz možda samo spiralno okretanje trupa, što bi bilo u skladu s tendencijama IV. st. prije n. e. ali takvo kretanje ipak nije sigurno, jer ga nema ni jedna sačuvana rimska kopija tog tipa.²⁸

Ako je točno da ekvumska glava prema gore iznesenoj stilističkoj analizi prikazuje Skopasovog Herakla ili pak helenističku varijaciju te statue, tada bi vrijedjelo utvrditi da li je u izvorima sačuvana nekakva vijest o takvoj skulpturi spomenutog umjetnika. Koliko je to meni poznato, samo poznati putopisac i geograf Pausanija (II. st. n. e.) spominje jedan kip Herakla koji je izradio veliki majstor s otoka Parosa.²⁹ Taj kip skulptor je izradio za Sikion, a bio je postavljen na sportskom terenu, u blizini tržnice gdje se nalazio Lizipov kip Umornog Herakla.³⁰ Da li je Skopas radio i druge kipove tog junaka, nije poznato, jer o njima nema pisanih izvora. Spomenuta glava Herakla, pronađena prilikom iskapanja hrama Atene Aleje u Tegeji, bila je u sklopu jedne mitološke kompozicije.³¹ Nije poznato kako je izgledao sikionski Heraklo koji je proizišao ispod Skopasova dlijeta, jer nema njegova literarnog opisa, pa nije lako neku kopiju pripisivati tom originalu. Jedna indicija o njegovom izgledu možda je prikaz na reversu novca kovanog u Sikionu za rimskog cara Gete (oko 211. n. e.).³²

²⁴ Usp. Landsdowne Herakla: S. Howard, o.c., sl. 90.

²⁵ Usp. statuu u Palazzo Pitti (*Photographische Einzelaufnahmen antiker Skulpturen*, ed. P. Arndt, W. Amelung, G. Lippold od 1893, Tab. 231.) ili statuu Herakla od Are Maksime D. Mustilli, o.c., Tab. 15.

²⁶ Usp. bilj. 10.

²⁷ *Photogr. Einzel. Aufn.*, Tab. 231.

²⁸ Usp. bilj. 24-27.

²⁹ Pausanija, *Periegesis tes Helados.*, II, 9,6; 10,1.

³⁰ Usp. Pausanija, o.c. XI, 9,8.

³¹ Borba Ahila i Telefa na Kaiku. Usp. Pausanija, o.c. VIII, 45,4.

³² P. Gardner-F. Imhoof-Blumer, *Numismatic Commentary on Pausanias*, *Journ. of Hell. Stud.*, 6, 1885, str. 79, Tab. 53, br. 11; S. Howard, o.c., str. 31, sl. 89.

Na toj strani novca nalazi se lik Herakla koji uz desnu nogu ima spuštenu kijaču, dok se u lijevoj ruci, preko koje je prebačena koža nemejskog lava, nalaze jabuke Hesperida. Noge su u kontrapostu s težinom tijela na lijevoj nozi. U glavi je traka, a nema brade. Skopasova statua Herakla iz Sikiona često se pokušavala identificirati s Landowne statuom,³³ ali je to vrlo nesigurno, jer bi se isto tako ona mogla prepoznati i u nekim drugim kipovima, možda prije svih u Hope Heraklu.³⁴ Treba, međutim, naglasiti da su sve te pretpostavke prilično problematične zbog toga što je na novcu lik vrlo nekvalitetno izrađen, te što nema pouzdane potvrde da on zaista prikazuje Skopasov original. Nije ipak za odbacivanje mogućnost da je upravo taj kip mogao doći na novac s obzirom da se na reversima često prikazuju značajne građevine ili pak skulpture koje su na neki način ponos gradova koji izdaju novac.³⁵ Ako je zaista kao uzor za sikionski novac poslužio Skopasov kip, njemu je daleko sličniji Hope nego Lansdowne Heraklo. Ovaj prvi kip mnogo više odgovara u pogledu položaja tijela i odnosa prema udovima ekvumskom Heraklu nego ovaj drugi. Jedina razlika bi bila u tome što Hope statua ima težinu tijela na lijevoj nozi, a što po svoj prilici nije bio slučaj kod ekvumskog i u tom se pogledu Hope Heraklo podudara s likom na novcu jer oba imaju oslonac na istoj nozi.

Glave Hope i našeg Herakla su dosta slične, ali je ekvumski kvalitetniji i s puno više detalja na licu, čelu, kosi itd., a patos je daleko dublji. Prema tomu, ukoliko su obje statue bile kopije Skopasovog originala ili neke njegove derivacije, tada je arhetipu puno bliža naša skulptura. Između te dvije skulpture, doduše, postoje i neke razlike, kao što su na primjer vijenac (Hope) odnosno traka u kosi (Ekvum), te spomenuta izmjena težine tijela s desna na lijevu nogu. Iako oba lika, koji možda reproduciraju Skopasov original (novac i Hope statua), imaju težinu tijela na lijevoj nozi, ja sam ipak pretpostavio u pokušaju rekonstrukcije ekvumskog kipa da je tijelo oslonjeno na desnu, jer većina drugih statuarnih tipova Herakla, bez obzira na svoje porijeklo, imaju tako postavljene noge.³⁶ S obzirom da je Hope statua uglata i nezgrapna, a lik na novcu također loše kvalitetne, nije isključeno da je došlo do nekih promjena. Tehnika kopiranja u rimsko doba nije bila slijepo prenošenje originala nego i variranje, pa čak i kad su te varijante slabije rješenje od originala.³⁷ Uostalom, na novcu je moglo doći do takve promjene čak nenamjerno s obzirom na tehniku izrade matrice u negativu. Stoga je mnogo vjerojatnije da je Skopas svom liku dao ritmički izbalansirani položaj nogu u odnosu na ruke, attribute i tijelo.

Na temelju svega gore iznesenoga, u sadašnjem stanju istraživanja može se kazati da je naš kip najbolja rimska kopija jednog skopasov-

³³ S. Howard, *o.c.*, str. 29, bilj. 47. Tu se navode autori koji misle da je Lansdowne kip replika Skopasova originala iz Sikiona.

³⁴ S. Howard, *o.c.*, str. 29, bilj. 51. Tu se navode autori koji misle da je Hope statua bliža Skopasovom originalu.

³⁵ Usp. bilj. 32.

³⁶ Takva su dva spomenuta kipa iz Palazzo Pitti, onaj od Are Maksime itd. Usp. bilj. 24.

³⁷ O takvim promjenama na kopijama usp. A. Stewart, *o.c.*, str. 91; S. Howard, *o.c.*, str. 44, bilj. 52.

skog Herakla, i to po svoj prilici onoga koji je prema Pauzaniji majstor izradio za Sikion.

Kako treba datirati Herakla iz Ekvuma? Ta rimska veteranska kolonija osnovana je u doba Klaudija, pa prema tome statua ne može biti ranija od sredine I. st. n. e. Ako pak usporedimo obradu Lansdowne statue, koja je vremenski dobro fiksirana, jer je pronađena među ruševinama Hadrijanove vile u Tivoliju, što znači da je nastala negdje u trećoj deceniji II. st. n. e.,³⁸ dobit ćemo prilično precizni oslonac za dataciju ekvumskog Herakla. Hadrijanov Heraklo ima na sličan način obrađenu kosu, tj. pramenove poput plamenih jezičaca s nekoliko naznačenih vlasi unutar svake kovrče. Prvospomenuti kip ima, međutim, relativno duboke svrdlane kanale, koji odvajaju pramenove i daju frizuri koloristički i kontrastni efekat, što je posve u duhu hadrijanskog doba. Inače na drugim detaljima statue ne može se zapaziti upotreba brzo rotirajućeg svrdla. Svuda se drugdje, naime, zapaža klasična obrada dljetom i brižno poliranje, što daje površini sjajan porcelanski odsjaj. Ekvumski Heraklo ima slične pramenove oblikovane poput plamenih jezičaca koji su, međutim, pri vrhu zavijeni poput pužnice. Ti su pramenovi vrlo plastični, međusobno jasno odvojeni, ali među njima nema svrdlanih kanala. Sve je obrađeno na tradicionalan način dljetom. Nema sumnje da je namjera skulptora bila da dade plastičnu i razigranu masu kose s ornamentalno raspoređenim kovrčama, bez kontrastnih efekata. Na sličan način su oblikovane i obrve našeg heroja, gdje se vide urezane dlačice na plastičnoj površini obrisa tog detalja lica. Takav način oblikovanja kose svojstven je kasnoflavijevskom ili pak ranotrajanskom modeliranju, što se može uočiti na nekim statuama iz tog perioda.³⁹ Stoga u to doba pripada i ekvumski kip.

Ekvumski Heraklo nije djelo nastalo u domaćim radionicama, jer je izrađen od bijelog mramora kojeg nema u Dalmaciji. Po načinu svjetlucanja kristalića čini mi se da bi mogao biti u pitanju pentelički mramor, što bi ukazivalo na mogućnost da je izrađen u atenskim radionicama koje su inače bile kroz duže vrijeme specijalizirane za kopiranje i variranje čuvenih originala. U Dalmaciji je k tome najviše od sve importirane plastike upravo iz Atene. Teško je, međutim, navedenu pretpostavku argumentirati stilskom analizom, jer istraživanja još nisu dostigla takav stupanj da bi to bilo moguće.

Druga statua, o kojoj će ovdje biti riječi, mnogo je jasnija u pogledu njene ikonografske determinacije. Usprkos jasnoći, ona ipak do danas nije sigurno atribuirana. Otkrivena je 1905. godine u jednom rukavcu Solinske rijeke (Jadro) u antičkoj Saloni, a zatim je otkupljena za Arheološki muzej u Splitu i inventirana pod brojem B 142. U odgovarajućem katalogu Bulić je zapisao »torso di efebo«, što pokazuje da nestor arheologije u Dalmaciji nije znao o čemu se radi. M. Gorenc je publicirao fotografiju kipa uz vrlo škrtu legendu »torso Herakla«.⁴⁰

Statuta prikazuje nagog muškarca izrazito snažne muskulature. Nedostaje joj glava, desna ruka gotovo do ramena, lijeva ruka ispod

³⁸ Usp. način obrade kose na portretima careva Domicijana ili pak Nerve (G. Daltrop, U. Hausmann, M. Wegner, *Die Flavii*, Berlin 1966, Tab. 24, c,d; 29; 33;39 c,d;41 c,d), te skulpture Herakla domicijanskog doba (B. Andreae, *L'art de l'ancienne Rome*, Paris 1973, sl. 396.

⁴⁰ M. Gorenc, *o. c.*, str. XXI, sl. 48.

lakta, te obje noge ispod koljena. Visina je 0,39 m. Izrađena je od sivkastog mramora.⁴¹ Sačuvani su sljedeći ostaci tijela: čitav trup i samo manji dijelovi ekstremiteta, te neki drugi detalji koji ipak omogućuju da se utvrdi položaj i nagib figure, kao i držanje nogu i ruku.

Nema sumnje da je težina tijela bila na desnoj nozi, dok je lijeva noga bila pružena prema naprijed i lagano savijena u koljenu. Desna ruka najviše je stradala jer je visoko odlomljena. Usprkos tomu postoji elemenat na temelju kojega se može pouzdano zaključiti kako je stajala, budući da se na leđima, nešto ispod struka, sačuvala šaka s ispruženim prstima, a dlanom okrenutim prema van. To dokazuje da je desna ruka bila lagano savijena u laktu i okrenuta prema straga. Lijeva ruka, sačuvana do nešto ispod lakta, očito je bila mlahovo puštena niz tijelo. Ispod pazuha te ruke zapažaju se sasvim jasno ostaci lavlje kože s resama.

Opisani položaj tijela, ruku i nogu, te životinjska koža ispod pazuha, koja se uočava i na stražnjoj strani, tj. s leđa figure, zatim snažna muskulatura, posve jasno pokazuje da se radi o statui tzv. Umornog Herakla. Original te statue izradio je neponovljivi majstor brončanih kipova Lizip iz Sikona, o čemu je preostao opis antiohijskog govornika Libanija iz IV. st. n. e.⁴² Važan literarni podatak za upoznavanje izgleda te statue pruža i već spominjani putopisac i geograf Pausanija koji govori o velikoj brončanoj skulpturi Herakla na tržnici njegova rodnog Sikona.⁴³ Postoji, međutim, dilema da li je original bio u samom Sikionu ili je on pak stajao na agora u Ateni.⁴⁴ Tu dilemu pobuđuje nekoliko indicija, a najvanžija je, po mnogim autorima, činjenica da se lik Umornog Herakla javlja na atenskom novcu iz II. st. n. e.⁴⁵ Neki su autori zbog toga smatrali da je original Umornog Herakla bio u Sikionu, drugi u Ateni, a ostali da su dvije identične statue tog lika postojale i u Ateni i u Sikionu. Da je original tog kipa zaista izradio Lizip, svjedoči i jedna rimska kopija tog kipa skulpture, danas u Palazzo Pitti u Firenci, na kojoj stoji natpis da je ona djelo Lizipa.⁴⁶ Nešto zabune u tom pogledu unijela je statua Umornog Herakla iz zbirke Farnese, koja se čuva u Arheološkom muzeju u Napulju, jer na njoj stoji natpis da ju je izradio neki Glikon iz Atene.⁴⁷ Ta statua, otkrivena u Karakaliniim termama, međutim, po svojoj prilici donosi samo ime kipista, a ne tvorca arhetipa.

Nije Umorni Heraklo jedino Lizipovo djelo kojim je on prikazao vrlo popularnog diviniziranog herosa. Već prije njega, vjerojatno još na početku svoje duge karijere, Lizip je izradio Herakla koji se odmarao.⁴⁸ Iako nekim detaljima on nagovještava kasnijeg Umornog He-

⁴¹ M. Gorenc (l. c.) pogrešno misli da se radi o vapnencu.

⁴² Libanije, *Ekphraseis*, XV.

⁴³ Pausanija, o. c., XI, 9,8.

⁴⁴ O tom problemu usp. C. Vermule, »The Weary Herakles of Lysippos«, *Amer. Journ. of Arch.*, 79,4, 1975, str. 324, bilj. 6.

⁴⁵ Al. N. Oikonomides, *Ancient Coins Illustrating Lost Masterpieces of Greek Art*, Chicago 1964, str. 169, Tab. 2 i d., C. Vermule, o. c., str. 324, bilj. 6.

⁴⁶ Brunn-Bruckman, *Denkmäler*, Tab. 284.

⁴⁷ Brunn-Bruckmann, *Denkmäler*, Tab. 285.

⁴⁸ W. Fuchs, *Die Skulptur der Griechen*, München 1969, str. 101 i d., sl.

rakla, koje je, usput rečeno, mnogo zrelije djelo, to je ostvarenje ipak još uvijek u tradiciji polikletovske umjetnosti.⁴⁹ Taj Lizipov Heraklo nije skršeni junak, kao što je to slučaj s njegovim kasnijim likom, već je samo predahnuo u pauzi svojih herojskih podviga. Postoje, međutim, i neke formalne razlike kao što su one u pogledu položaja desne ruke koja nije na leđima nego je na boku, zatim manje muskuloznosti, većoj glavi itd., ali osnovni stav tijela i držanje ruku ipak je dosta sličan.

Osim ove dvije, poznato je da je Lizip radio i dvije statue sjedećeg Herakla. Jedna je predstavljala narudžbu južnoitalskog Tarenta ogromnih dimenzija. O toj se statui, osim literarnih izvora, inače vrlo malo zna.⁵⁰ Druga sasvim nekovencionalna skulptura je tzv. Heraklo Epitrapezios. To je, izgleda, bila srebrna statua, visoka samo jednu rimsku stopu, koja je bila stolna figura namijenjena Lizipovom meceni Aleksandru Velikom, a kasnije je navodno dospjela u zbirku Noniusa Vindeksa, gdje su je vidjeli i opisali rimski pjesnici Marcijal i Stacije.⁵¹ Veći broj kopija tog tipa Heraklove statue sačuvao se u raznim replikama koje više ili manje odgovaraju originalu.⁵² Zanimljivo je da je jedna kopija tog lika, samo s mladenačkom glavom, otkrivena i u Tamniču u Srbiji.⁵³

Lizip je također modelirao i seriju Heraklovih djela za Aliziju u Akarnaniji.⁵⁴ Brončana grupa Herakla koji lovi kernijsku košutu, danas u Arheološkom muzeju u Palermu, najvjerojatnije je kopija nastala na temelju odgovarajućeg djela iz spomenute serije.⁵⁵ Vrlo popularan motiv Herakla koji davi nemejskog lava, poznat s brojnih reljefa, najvjerojatnije također vuče svoje porijeklo od Lizipova ostvarenja.⁵⁶

Statua umornog Herakla prikazuje heroja nakon njegova povratka s njegovog najtežeg zadatka, donošenja jabuka iz vrta Hesperida, kada je on morao upotrebiti svu svoju snagu i lukavstvo kako bi se domogao plijena. Stoga on nije ponosni pobjednik, nego snažni ali slomljeni junak. Nema sumnje da je takav stav odgovarao depresivnom raspoloženju grčke javnosti u kasnom IV. st. prije n. e. Očito je da je svjetska bol ispaćenih Grka našla vjernog tumača u Lizipovoj nekonvencionalnoj umjetnosti.

⁴⁹ Ta se skulptura oslanja na Polikletovog Herakla. Usp. bilj. 9.

⁵⁰ O lit. vijestima o toj statui usp. J. Overbeck, *Die antiken Schriftquellen zur Geschichte der bildenden Kunst bei den Griechen*, Leipzig 1868, br. 1468-72. Pokusaj atribucije usp. J. Floren, *Zu Lysipps Statuen sitzenden Herakles*, *Boreas*, IV, 1981, str. 97 i d. Usp. također M. Bieber, *o. c.*, str. 36, sl. 80-81.

⁵¹ Marcijal, *Epigrammata*, IX, 43-44; Stacije, *Silvae*, IV, 6.

⁵² Listu djela donosi F. De Visscher, *Heracles Epitapesios*, *Brissel* 1962, ali mi to djelo nije bilo dostupno. O tome također J. Floren, *o. c.*, 47 i d.; M. Bieber, *o. c.*, str. 36, sl. 80 i 81.

⁵³ D. Srećević, »Bronzana statueta iz Tamniča«, *Starinar*, n. s., IX-X, 1958-59, str. 43 i d.

⁵⁴ Usp. *Antologia Palatina*, XVI, Appendix Planudea, 96.

⁵⁵ M. Bieber, *o. c.*, str. 36, sl. 78.

⁵⁶ Takvih prikaza ima na novcu, sarkofazima, reljefima itd., ali se ni za jedan primjerak ne može kazati da je blizak Lizipovu stilu.

⁵⁷ F. P. Johnson, *Lysippos*, Durham, N. C. 1928, str. 190 i 196.

⁵⁸ C. Vermule, *o. c.*, str. 324 i d.

Već je F. P. Johnson prikupio oko pedesetak statua i statueta Umornog Herakla.⁵⁷ C. Vermule pridodao je još nekoliko naknadno pronađenih.⁵⁸ Na temelju te građe Vermule je utvrdio 4 grupe statua i jednu podgrupu. U prvu grupu svrstao je autor statue koje najbolje reproduciraju Lizipov original,⁵⁹ u drugu kopije nastale prema helenističkim modifikacijama originala koje su najvjerojatnije elaborirane u Pergamonu u II. st. prije n. e.,⁶⁰ u treću statue srodne Farnese Heraklu, baziranom na kasnohelenističkoj ili čak rimskoj carskoj verziji arhetipa koja je bila osobito popularna u kasnoantoninsko ili severско doba,⁶¹ a u četvrtu rimske kopije s portretnim glavama.⁶² U podgrupu je autor stavio pak statue ili statuete koje su bile namijenjene dekoriranju arhitekture, a izrađivale su se, čini se, u jugozapadnoj Maloj Aziji.⁶³ Sačuvane skulpture, dakle, pokazuju stanovite stilističke razlike pokazuju da se kopisti nisu ugledali samo na Lizipov original nego i na modifikacije nastale i nekoliko stoljeća kasnije. Međutim, tvorac ideje i osnovne realizacije očito je ipak Lizip.

U koju grupu pripada salonitanski torzo? To, naravno, nije lako utvrditi, u prvom redu zbog toga što glava i ekstremiteti nisu očuvani, pa se u tu svrhu mora upotrebiti samo torzo. Očito je da salonitanski primjerak nije direktno povezan s onim kopijama koje su najbliže Lizipovu originalu, jer je znatno muskulozniji i širi od razmjerno elegantnih i nježnih likova tog sjajnog majstora klasike. U tom pogledu Lizip nije zamišljao ni tako snažnog čovjeka, kakvim su ga u mašti predstavljali Grci. Isto tako nema dvojbe da se naš torzo ne može povezati ni s grupom oko Franese Herakla, jer je muskuloznost ta dva lika bitno različita. To nema, naime, »body-building« muskulature koja odlikuje Farnese statuu. Na našem primjerku prisutna je, doduše, snažna, ali skladna ljepota muškog tijela. Treća grupa, koju karakteriziraju portreti, usprkos činjenici što na solinskom torzu nije sačuvana glava, najvjerojatnije ne dolazi u obzir.

Stilistički je ta statua najrodnija spomenutoj podgrupi koja potječe iz Male Azije, najvjerojatnije s centrom produkcije u gradu Afrodiziji u Kariji.⁶⁴ Te figure karakteriziraju čvornate nakupine mišića, položenih u smjeru nagiba tijela, a osobito su izražajne na trbuhu i grudima, zatim pretjerano naglašen položaj oslanjanja na toljagu, vrlo raširene noge itd. Takav način prikazivanja karakteristika ljudskog tijela derivirao je po svoj prilici od postpergamonske umjetnosti.⁶⁵ Slični primjerci poput našeg pronađeni su u Aydinu u Turskoj (antički Tralles), danas u University Art Museum u Berkleyu (SAD, California),⁶⁶ te u Perge u Pamfiliji.⁶⁷ Jedina je bitna razlika u odnosu na spomenute

⁵⁹ *Ibidem*, str. 324 i d.

⁶⁰ *Ibidem*, str. 325 i d.

⁶¹ *Ibidem*, str. 326 i d.

⁶² *Ibidem*, str. 327.

⁶³ *Ibidem*, str. 327 i d.

⁶⁴ Na to je upozorio A. M. Mansel, *Bericht über Ausgrabungen und Untersuchungen in Pamphylien in den Jahren 1946-56*, stup. 42 i d. To prihvaća i C. Vermule, *o. c.*, str. 327.

⁶⁵ *Ibidem*, str. 328.

⁶⁶ *Ibidem*, str. 327, Tab. 54, 8a i b.

⁶⁷ A. M. Mansel, *o. c.*, sl. 6.

paralele u tome što naš primjerak ne drži u ruci, koja se nalazi straga, jabuke, nego je šaka otvorena i prazna. To donekle začuđuje iz jednostavna razloga što su jabuke svrha najnapornijeg Heraklova pothvata koje je i dovelo do njegova iscrpljenja. Njihov položaj na leđima bio je s druge strane Lizipov cilj: da prinudi promatrača da se okrene oko statue. Možda su se jabuke mogle nalaziti u lijevoj ruci koja je visila paralelno uz toljagu, ali bi u tom slučaju izostao lukavi Lizipov trik da gledaoca okrene oko statue. Navedene srdnosti, uz neke razlike, nisu jasna potvrda da je naša statua bila izrađena u Maloj Aziji. U tom pogledu, na žalost, ne pomaže ni analiza mramora. Sivkasto-plavi mramor mogao bi biti afrodizijski, ali isto tako i neki drugi, pa se za sada o tomu još uvijek ne može odlučno tvrditi kojeg je porijekla statua. Cinjenica je da su afrodizijski majstori djelovali po svuda na Mediteranu,⁶⁸ ali do sada nema pouzdano atribuiranih skulptura koje bi se pripisale tim radionicama. Da ih je moralo biti, dovoljno se prisjetiti da su u Dalmaciju bili importirani mnogi kamenarski produkti iz Male Azije, kao što su dekorativni predmeti i sarkofazi iz Prokonosa,⁶⁹ te sarkofazi iz udaljene Pamfilije.⁷⁰

Što se tiče datacije skulpture, teško je također nešto pouzdanije tvrditi, jer su elementi na temelju kojih bi se moglo nešto određenije kazati, vrlo škrti. Meka modelacija muskulature izvedene pomoću tradicionalnih metoda ukazivala bi da je kip nastao negdje u drugoj polovici I. ili u prvoj polovici II. st. n. e.⁷¹

Zanimljivo je da je statutaran tip Umornog Herakla nastavio živjeti i u kasnijim razdobljima. Postoji nekoliko primjeraka takvih renesansnih statueta,⁷² jedna je i u Topić-Mimarinoj zbirci.⁷³ Te figure ne prikazuju, međutim, skršenog nego ponosnog heroja koji se samo slučajno oslanja na svoju toljagu. Čini se da je renesansnim majstorima bio više zanimljiv stav tijela, te položaj i odnos ruku i nogu, nego prošinjeno psihološko stanje duha najistaknutijeg junaka antike.

Na drevne Lizipove uzore možda ukazuju i neki prikazi Herakla koji davi nemejskog lava. S obzirom na rustični i čisto provincijalni tretman tih likova, ne može se ipak govoriti o odbljescima Lizipove umjetnosti.⁷⁴

⁶⁸J. M. C. Toynbee, *Hadrianic School*, Rim 1967 (ed. anastat.) str. XXV

⁶⁹J. B. Ward Perkins, »Dalmatia and the Marble Trade«, *Disputationes Salonitanae*, I, 1970, Split 1975, str. 38 i d.

⁷⁰H. Wiegartz, *Kleinasiatische Säulensarkophage*, Berlin 1965, str. 162; G. Ferrari, *Il commercio dei sarcofagi asiatici*, Rim 1966, str. 66, Tab. 2,5, br. 48.

⁷¹M. Gorenc (o. c., str. XXI) je datirao aproksimativno skulpturu u II. st.

⁷²Takva je na primjer padovanska statueta iz XVI. st. u Getty muzeju. Usp. J. Frel, *The acty Bronze*, J. P. Getty Museum publ. no. 9, 1978, str. 21 i d. 5ab. 15E.

⁷³Ta statueta je izložena na Topić-Mimarinoj izložbi u Zagrebu 1983. Usp. *Vodič kroz dio zbirke Ante Topić-Mimare*, Zagreb 1983, str. 208, sl. 127.

⁷⁴Takav jedan primjer je reljef D 418, pronađen sekundarno upotrebljen u podu salonitanske katedrale, ali je toliko rustičan da ne može biti govora čak ni o dalekom odbljesku Lizipa.

Gore određene dvije statue Herakla, od kojih se jedna s dobrim razlozima pripisuje kopistima Skopasa a druga derivatu Lizipove umjetnosti, pokazuju da je u Dalmaciji postojalo plodno tlo za prihvaćanje takvih istaknutih djela iz baštine grčke skulpture. Takvih djela ima u raznim našim zbirkama i depoima, a sigurno će ih se još naknadno otkriti. Problemima njihove identifikacije treba posvetiti znatniju pažnju.

Nenad Cambi: ECHOES OF SKOPAS AND LYSIPPOS IN THE SCULPTURES OF HERAKLES IN DALMATIA

S u m m a r y

A relatively large number of various representations of Herakles has been preserved in Dalmatia. According to the author, among these sculptures two are Roman copies of originals of great masters of the IV century BC.

The first sculpture treated by the author is a head, a fist with a club and a fragment of the back of a sculpture of Herakles which is kept in the Franciscan collection in Sinj. This statue was discovered as early as 1860 in the village Čitluk (ancient Aequum). The head has been reproduced a number of times but its evaluation has varied and has most frequently been incorrect. Because of this, the author determines to what stylistic movement the work belongs and points to the group of copies it resembles. On this basis he believes that the Herakles from Aequum, owing to its powerful, almost theatrical manner of expressing emotion (sorrow and anxiety), is a Roman copy of a Hellanslic elaboration of an original work by Skopas from the IV century BC. On the basis of preserved fragments the author attempts to give its complete reconstruction. He thus concludes that it had to have its legs in contraposition (the weight of the body on the right leg, while the left is in motion), that in its right hand it had a club lowered against the right leg, in its left, bent at the elbow, the hide of the Nemean lion, that the body was lightly bent in the form of a spiral and that the head was slightly slanted towards the left shoulder. Finally, the author expresses his belief that the statue had to be a Roman copy from the end of the I or the beginning of the II century AD. Further, executed the author supposes that the statue is the closest copy of Skopas's Herakles for the Greek city Sikyon which is mentioned by the Greek traveller Pansanias.

The second statue considered by the author is a fragment of a sculpture in the Archeological museum in Split which was found in Salona. Even though the statue is greatly damaged, it can nevertheless be reconstructed with assurance and in this way undoubtedly attributed to the type of the Exhausted Herakles which Lysippos did also for Sikyon. This powerful figure with widely outspread legs, with the right hand resting on his back and the left extended alongside the body, possesses a club, resting in the armpit, on which the body of the hero relies with its whole weight. The figure shows Herakles exhausted after his hardest deed: the bringing of the Hesperides apples. According to C. Vermule's categorization of Roman copies of this type of statue, our figure belongs to the subgroup of Asia Minor sculptures which served as decorations for architectonic wholes

Glava Herakla, profil.

Glava Herakla èn fue

Skulptura Herakla iz Salone, profil.

Skulptura Herakla iz Salone, straga.